
ШАНАЄВА-ЦИМБАЛ Л.О.,

старший викладач,
кафедра англійської
філології, Національний
Університет Біоресурсів і
Природокористування України

КАЧМАРЧИК С. Г.,

старший викладач,
кафедра англійської
філології, Національний
Університет Біоресурсів і
Природокористування України,
м. Київ

ПСИХОЛОГІЧНІ ТА ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

У статті розглядаються психологічні та педагогічні умови формування екологічної свідомості студентської молоді. На основі аналізу й узагальнення наукової літератури з проблеми автори дають визначення поняття “екологічна свідомість”, розглядають її трикомпонентну структуру (когнітивний, емотивний і конативний компоненти), виділяють типи екологічної свідомості (антропоцентричний, біоцентричний, екоцентричний) та основні підходи до формування екологічної свідомості (традиційний, екологічної психопедагогіки, практико-орієнтувальний, екopsихології розвитку), а також визначають психолого-педагогічні умови, що забезпечують ефективність роботи з формування екологічної свідомості.

Ключові слова: екологія, екологічна свідомість, сталий розвиток, психологія, педагогіка, компонент, підхід, розвиток, мотивація, пізнавальна діяльність, екологія та економіка.

В статье рассматриваются психологические и педагогические условия формирования экологического сознания студенческой молодежи. На основе анализа и обобщения научной литературы по проблеме авторы дают определение понятия “экологическое

сознание", рассматривают ее трехкомпонентную структуру (когнитивный, эмотивный и конативный компоненты), выделяют типы экологического сознания (антропоцентрическое, биоцентрично, экоцентрический) и основные подходы к формированию экологического сознания (традиционный, экологической психопедагогики, практико-ориентировочный, экпсихологии развития), а также определяют психолого-педагогические условия, обеспечивающие эффективность работы по формированию экологического сознания.

Ключевые слова: экология, экологическое сознание, устойчивое развитие, психология, педагогика, компонент, подход, развитие, мотивация, познавательная деятельность, экология и экономика.

The article deals with the psychological and pedagogical conditions of formation of ecological consciousness of students. On the basis of the analysis and generalization of scientific literature on the problem the authors determine the notion "ecological consciousness", investigate its three-component structure (cognitive, emotive, and conative components), distinguish types of ecological consciousness (anthropocentric, biocentric, ecocentric) and the main approaches to the formation of ecological consciousness (traditional, of ecological psychopedagogy, practical-orientating, of ecopsychology of development), and determine psychologo-pedagogical conditions, which guarantee the efficiency of work on ecological consciousness formation. Ecological consciousness is concentrated on the relations of the man and the mankind to the environment and the world of nature that is to material reality. The most popular definition of it is as follows: ecological consciousness is a complex whole of ecological concepts, existing attitudes towards nature, and corresponding strategies and technologies of interaction with it. The problem of the survival of humanity on a global scale has come to occupy a central place as our planet becomes more and more interconnected politically, economically, and socially, and as the security, health and well-being of every human being is more and more dependent on the ecological well-being of the planet as a whole. We need to carry out research and practical steps related to worldwide social and psychological promotion of the concept of sustainable development. At present, the globalization and sustainable development are two of the concepts dominating discussions that focus on present and future social transformation, including those of a new field of research: the psychology of sustainable development. It is generally accepted that the ecological crisis is a result of deformations of the ecological consciousness of the inhabitants of planet Earth. These deformations are revealed at different levels of the interaction of human beings with their environment, and become apparent in decision-making regarding environmental problems in industry, economics, education, health care and politics.

Key words: ecology, ecological consciousness, sustainable development, psychology, pedagogy, component, approach, development, motivation, cognitive activity, ecology and economy.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства актуальними стають питання, пов'язані з руйнівним, споживацьким підходом до природи. Численні спроби розв'язати екологічні проблеми через запровадження екологічно чистих технологій, раціонального природокористування та поширення природоохоронних знань на практиці виявилися мало-ефективними та недієвими, оскільки, як з'ясувалося, ці проблеми мають більш глибокий характер і закорінені в тих структурах людського буття, що охоплюють світоглядні системи, суспільні норми, етичні взаємини, культуру взагалі. Тому визначальним для розв'язання екологічних проблем сучасності є формування такої особистості, яка б мала екологічну свідомість, орієнтовану на збереження навколишнього середовища.

На сьогодні феномен екологічної свідомості всебічно досліджується в рамках екологічної психології, яка в постчорнобильську епоху набула особливої гостроти та актуальності.

Зокрема, глибоко вивчається проблема розвитку та формування екологічної свідомості в процесі соціогенезу (С. Д. Дерябо, В. А. Ясвін, Л. О. Кияшко, С. І. Красний, Б. Т. Лихачов), проводиться ряд досліджень, присвячених розгляду сутності поняття екологічної свідомості, її типології та структури (В. О. Скребець, З. Г. Наджарова, В. І.

Медведев, А. О. Алдашева), аналізуються шляхи і механізми формування та функціонування екологічної свідомості (С. Д. Дерябо, В. А. Ясвін, І. Кряж, Г. Платонова, І. Д. Зверев, А. Н. Захлебний, Л. Т. Суравегіна, В. І. Камнев, В. І. Панов), вивчаються її особливості в різних соціальних і професійних групах. Слід зазначити, що досить розробленою є проблема формування екологічної свідомості в онтогенезі. Значний внесок у напрямку вивчення вікових особливостей екологічної свідомості в дошкільному, підлітковому, юнацькому віці зробили такі вчені, як: С. Д. Дерябо, В. О. Ясвін, Н. Б. Булгакова, І. В. Галенко, Г. О. Горбань, О. С. Килимник.

Мета статті – визначити психологічні та педагогічні умови формування екологічної свідомості студентської молоді.

Завданням статті передбачається:

Вивчити психолого-педагогічні умови формування екологічної свідомості студентської молоді в період навчання у вищому навчальному закладі.

Виклад основного матеріалу. Визначну роль у формуванні екологічної свідомості особистості відіграють допрофесійні етапи, зокрема період навчання у вищому закладі освіти. Але аналіз психолого-педагогічної та екологічної літератури показав, що екологічна свідомість, умови та шляхи її формування в цей період досліджу-

валися вченими лише фрагментарно.

Екологічна свідомість як наукове поняття поки ще не має чіткого, загальноприйнятого визначення. Найбільш прийнятним з точки зору нашого погляду є підхід В. А. Скребця, за визначенням якого екологічна свідомість – це вищий рівень психічного відображення природного, штучного, соціального середовища та свого внутрішнього світу; рефлексія місця та ролі людини в екологічному світі, а також саморегуляція даного відображення [11, с. 188-191].

Відповідно до даного визначення, екологічна свідомість розглядається як трикомпонентна структура:

1) когнітивний компонент – психічне відображення природного, соціального, штучного та внутрішнього середовища;

2) емотивний (чуттєвий) компонент – ставлення до цього середовища;

3) конативний (поведінковий) компонент – саморефлексія та саморегуляція в оточуючому середовищі (стратегії та технології взаємодії).

Залежно від особливостей даних компонентів свідомості ряд учених (А. М. Львовчикіна, С. Д. Дерябо, В. А. Ясвін, В. О. Скребець) виділяють такі типи екологічної свідомості [10, с. 135]:

- **антропоцентричний** – в основі котрого лежить визначення довкілля як власності людини, що може використовувати його для задоволення власних потреб, тобто природа розглядається як об'єкт дії людини, а не як самодостатній суб'єкт.
- **біоцентричний (природоцентричний)** – є протилежним попередньому, метою взаємодії людини з природою є збереження її недоторканості (ідея підкорення соціуму природі);
- **екоцентричний**, який є справжньою альтернативою двом крайнім

типам і характеризується тим, що у відносинах людини з навколишнім середовищем переважають гармонія, взаємозв'язок, взаємодія і взаєморозуміння.

На основі аналізу літературних джерел, нами виділено ряд основних підходів до формування екологічної свідомості, які використовуються сьогодні в системі екологічної освіти.

Традиційний підхід, розробником якого є А. Н. Захлебний, І. Д. Зверев, І. Г. Суравегіна. [5, с. 35]. Основними його принципами є міждисциплінарний підхід систематичність і неперервність вивчення еколого освітнього матеріалу. Формування екологічної свідомості засобами традиційної екологічної освіти спрямоване перш за все на формування системи екологічних знань і уявлень. В якості своєрідної альтернативи даному підходу, С. Д. Дерябо та В. А. Ясвін розробили підхід до формування екологічної свідомості, який розглядається як концепція екологічної психо-педагогіки [4, с. 310]. В якості її психологічної основи були використані розроблені ними уявлення про механізми формування суб'єктивного відношення до природи шляхом суб'єктивації природних об'єктів. Іншими словами, даний підхід характеризується в його основі суб'єкт-суб'єктною взаємодією людини з об'єктами оточуючого середовища, у тому числі суб'єкт-суб'єктної взаємодії педагога і студента в процесі еколого-освітнього процесу (про це свідчить використання в якості одного з основних методів формування суб'єктивного відношення до світу природи – еколого-психологічного тренінгу, а також різних еколого-ігрових форм роботи).

Таким чином, пріоритетною ланкою формування екологічної свідомості, в даному випадку екоцентрич-

ного, в екологічній психопедагогіці є формування суб'єктивного відношення людини до світу природи.

Практико-орієнтувальний (активний, діяльнісний) підхід, який розробляється рядом учених: І. О. Кавтарадзе, В. І. Камневим і поєднує в собі як традиційні (дидактичні) методи, так і різні практико-орієнтовані. Еколого-освітній процес у даному підході спрямований на отримання й активне засвоєння учням ключових уявлень та на здійснення природоорієнтованої діяльності в процесі безпосередньої взаємодії з природою дою. Відмінність розглянутого підходу від розглянутих вище в тому, що він пропонує комплексне використання їх методів. У той же час пріоритетною ланкою формування екологічної свідомості є особистісні стратегії і технології практичної природоорієнтованої діяльності, що формується через традиційні й активні форми екологічної освіти в природних умовах (умовах безпосереднього контакту зі світом природи).

Насамкінець, з позиції екопсихології розвитку, розробником якої є

В. І. Панов, формування екологічної свідомості відбувається шляхом такої взаємодії зі світом природи, в процесі якого породжується безпосереднє відчуття єдності зі світом природи. Необхідною умовою виникнення даного відчуття є така зміна психіки, коли його перцептивні, емоційні та особистісні процеси функціонально поєднуються в психічні стани переживання єдності з природними об'єктами, а психічні стани перетворюються в постійні структури свідомості. Психологічною основою і пріоритетною ланкою формування екологічної свідомості, в даному випадку природо центричного типу, виступає набуття особистісного досвіду проживання єдності індивіда з природними об'єктами на безпосеред-

ньо-чуттєвому, емоційному особистісному рівнях взаємодії.

Отже, можна зробити висновок про те, що кожен із запропонованих підходів спрямований на формування лише однієї із підструктур екологічної свідомості. Логічно буде припустити, що процес формування екологічної свідомості буде ефективним за умови комплексного використання принципів і методів перелічених підходів у процесі екологічної освіти.

Процес формування екологічної свідомості студентів є досить складним і передбачає створення ряду психолого-педагогічних умов. Першочерговою з них є впровадження в навчально-виховний процес вузу курсів, спецкурсів, інтегрованих предметів екологічного змісту та насичення навчальних предметів еколого-освітнім матеріалом. Не менш важливою умовою формування екологічної свідомості студентів є включення їх у різні види учбової діяльності, адже саме в процесі діяльності відбувається розвиток і формування свідомості особистості. З цією метою ефективним є впровадження в навчально-виховний процес комплексу різноманітних, проблемних, рефлексивно-спрямованих психологічних і педагогічних методів та форм роботи, що дозволяють активізувати діяльність студентів на заняттях, серед яких вагоме місце відводиться таким, як: демонстраційний експеримент, круглий стіл, мозковий штурм, командна ділова гра. Усі перераховані методи доцільно застосовувати на практичних заняттях з екології та інших дисциплінах біологічного циклу.

Серед методів стимулювання і мотивації навчально-пізнавальної діяльності, що сприяють формуванню екологічної свідомості студентів, домінуючу роль відіграють такі, як: скла-

дання екологічних кросвордів, рішення творчих завдань, екологічних задач проблемного змісту. Урізноманітнюють методи формування екологічної свідомості студентів обов'язковість творчого підходу при написанні рефератів і науково-дослідних робіт екологічного змісту, що передбачають знаходження альтернативних шляхів у вирішенні екологічних проблем і надання їм наукової обґрунтованості на основі наукового спостереження, досвіду та експерименту. Такі теми науково-дослідних робіт, як «Екологія та економіка – шляхи примирення», «Майбутнє очима екологічно свідомого економіста» та інші сприяють розвитку екологічного мислення студентів, цікавлять їх та охоче виконуються, бо це можливість сказати слово з тієї чи іншої проблеми, розкрити власне бачення й запропонувати шляхи вирішення.

З метою формування екологічної свідомості студентів досить ефективним є впровадження в навчально-виховний процес комплексу різноманітних форм роботи як аудиторних (лекція, семінари, практичні заняття), так і позааудиторних форм навчання. Важливу роль серед них відіграє польова практика як регіональна, так і виїзна, головними завданнями якої є не лише поглиблення екологічних знань, надання дослідницьких навичок студентам, але й формування свідомого ставлення до природи у вигляді схеми: чуйність – гуманність – ощадливість – дбайливість – раціональність – відповідальність та розвиток у молоді процесів регуляції та саморегуляції поведінки в системі людина – навколишнє середовище. В ході польової практики зібрані матеріали узагальнюються, аналізуються в курсових, дипломних і науково-дослідних роботах. Таким чином досягається по-

єднання теоретичних знань з практичною діяльністю, де набуті знання не тільки засвоюються, а й стають власними переконаннями, трансформуються в активну громадську позицію, стають власними регуляторами поведінки, органічною частиною свідомості особистості.

Важливим завданням є залучення студентів до участі в науково-практичних конференціях екологічного змісту, здійсненні науково-дослідної роботи: написанні курсових і дипломних проектів, проведенню зі студентами природоохоронних заходів, культурпросвітницької роботи, залученню їх у масові екологічні рухи.

Необхідною умовою формування екологічної свідомості студентів є проведення з ними соціально-психологічних тренінгів, спрямованих на корекцію стереотипів буденної свідомості, уявлень про природні об'єкти, зв'язків у системі людина-природа; розв'язання внутрішніх суперечностей особистості у спілкуванні з природою; підвищення рівня позитивного емоційного сприйняття природних об'єктів; корекцію потреб і мотивів взаємодії особистості з об'єктами природи та формування активної позиції студентів у ставленні до природи.

Висновки: Категорія екологічної свідомості є досить складною, багатоаспектною за структурою. типологією та підходами до формування та принципами, які лежать в їх основі. Ефективне формування екологічної свідомості студентів педагогічного університету можливе в результаті впровадження системи роботи, яка включає реалізацію таких основних умов: екологізація навчальних дисциплін; комплексність використуваних активних соціально-психологічних і педагогічних методів та

форм навчання й виховання, їх проблемність та особиста орієнтованість; активізація взаємодії та співтворчість всіх учасників навчально-виховного процесу, проведення розвивально-корекційної роботи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Булгакова Н. Б., Компоненты искусства обучения в высшей школе: Научно-методическое пособие. – К.: НАУ, 2005.– 36 с.
2. Горбань Г. О., Модель соціально-психологічного забезпечення процесів прийняття управлінських рішень у соціальних системах / Г. О. Горбань // Вісник Одеського національного університету. Психологія. – 2012. – Т. 17, Вип. 9. – С. 61 – 73.
3. Дерябо С. Д., Экологическая психология: диагностика экологического сознания. – М.: МПСИ. 1999, – 310 с.
4. Дерябо С.Д., Ясвин В.А., Экологическая педагогика и психология. – Ростов-на-Дону, 1996.
5. Захлебний А. Н. На екологічній стежці (досвід екологічного виховання) [Текст] / А. Н. Захлебний. – М.: Знание, 1986.
6. Захлебний А. Н. Екологоорієнтована діяльність: куди орієнтувати? [Текст] / А. Н. Захлебний // Екологічна освіта: до школи, у школі, поза школою: Науково-методичний журнал. – 2003., № 3.
7. Кияшко Л. О., Вплив стереотипів на характер педагогічної взаємодії / Л. О. Кияшко // Педагогіка і психологія. – 1998. – № 4. – С. 89-92.
8. Кряж И. В. Роль экологической позиции личности в регуляции экологически значимых действий / Кряж И. В. // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – Житомир, 2013. – Том VII. Екологічна психологія. – Випуск 33. – С. 268-277.
9. Лихачов Б.Т., Педагогика: Курс лекций / Учеб. пособие для студентов педагог, учеб. заведений и слушателей ИПК и ФПК. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Юрайт-М, 2001. – 607с.
10. Львовичкіна А. М., Основи екологічної психології: Навч. посіб. / А. М. Львовичкіна; Міжрегіон. акад. упр. персоналом. – К. : МАУП, 2004. – 135 с.
11. Скребець В.О., Основи психодіагностики [Текст]: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / В. О. Скребець. – К.: Слово, 2003. – 192 с. – Бібліогр.: С. 188 – 191.